

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal ЕРОНІ [ЕPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXV (2017),
Книжка / Issue 2

ИВАН ШИШМАНОВ И БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО И КУЛТУРНО ВЪЗРАЖДАНЕ: ЛИТЕРАТУРЕН АСПЕКТ¹

Г. О. БУШКО

IVAN SHYSHMANOV AND BULGARIAN NATIONAL AND CULTURAL REVIVAL: LITERARY ASPECT

G. O. BUSHKO

Abstract: The presented article deals with the literary work of the famous Bulgarian scholar Ivan Shishmanov and analyzes his works which were devoted to the problems of the Bulgarian National and cultural Revival.

Key words: Ivan Shyshmanov, the Bulgarian National and cultural Revival, Paisii Hilendarski, “Istoriya Slavyanobolgarska”, West European Renaissance.

Ив. Шишманов е ярка личност от края на XIX – първата четвърт на XX в., автор на значително научно и културно творчество. Неговата богата дейност като учен, обществен и културно-просветен деец е насочена към повишаване нивото на просветата и науката в България и обогатяването на национално-културната съкровищница на българския народ.

Очевидно е, че Ив. Шишманов отделя значително внимание на въпросите на българската и световната литература, историята на културата, фолклористиката и етнографията и оставя след себе си огромно по обем творчество, посветено на тези клонове на знанието. Особено ревностно ученият изследва българското национално и културно Възраждане, което продължава повече от 100 години, във връзка с което публикува редица трудове на тази тема.

Обект на дадената статия е необходимостта от представянето на слабоизвестната дейност на проф. Ив. Шишманов в областта на литературознанието, посветена на самото национално и културно Възраждане на България.

В украинската българистика съществува възгледът, че времето на националното Възраждане заема особено място в историята на българския народ, тъй като отбелязва неговото духовно пробуждане и национално самосъзнание като необходима предпоставка за борбите за освобождение от османския гнет и обновяването на неговата държава [Чорний, В. 2000, с. 84]. През този период Ив. Шишманов е пряко свързан с личността на своя баща, който имал за цел да напише редица трудове за българските дейци от славното минало и да стане родоначалник на българската литературна история [Арnaudов, М. 1969, с. 434]. Обаче той не написва такива трудове и с реализацията на това намерение на бащата се заема неговият син.

Ив. Шишманов се интересува от въпросите за спецификата на националното и културното Възраждане не само като учен, но и като гражданин и патриот на своето Отечество. Ученият се стреми преди всичко да разкрие идейната и моралната значимост на дейността на личностите на тази епоха в България.

Самото понятие “Възраждане” няма същото значение в българската история и култура, както в Европа. Ако там го възприемат в буквален смисъл като обновление, възраждане, връщане към

¹ Превод от украински език: Павлин Атанасов.

забравеното, то в българските реалии началото на епохата на Възраждането се поставя в 1762 г. – времето на написването на творбата на Паисий Хилендарски „История славянобългарска”. То продължава до освобождението на българския народ от османско иго в резултат на Руско-турската война (1877–1878 г.). Както отбелязва ученият и последователят на Ив. Шишманов акад. М. Арнаудов, за същност на тази епоха може да се смята периодът на училищната литература, литературно-просветната пропаганда, политическите и революционни произведения, както и разнообразните литературни опити, които постепенно се трансформират в оригинални национални произведения [Арнаудов, М. 2006, с. 27].

Ив. Шишманов пръв от българските учени се опитва да свърже българското Възраждане с италианския Ренесанс, а неговите дейци – с италианските хуманисти. За корифеи на българското национално Възраждане той смята пламенните патриоти и борци за независимост на България от османско робство – отец Паисий Хилендарски и отец Софроний Врачански.

Студията, в която Ив. Шишманов прави опит да определи хронологичните граници на българското Възраждане става трудът му „Увод в историята на българското възраждане”². В нея авторът прави връзка между българското национално и културно Възраждане и социално-икономическите процеси на епохата. Изучавайки западноевропейското и особено италианското Възраждане, Ив. Шишманов подчертава, че Ренесансът се счита само за духовно възраждане в сферата на литературата, науката, изкуството, етиката и образованието, а не политическо и религиозно възраждане, както това е било в България. В Италия Ренесансът продължава три столетия – от XIV до XVI в., в други европейски страни – само в рамките на XVI в. [Шишманов, И. 1969 а, с. 54]. В България, според мнението на учения, истинското Възраждане настъпва едва след освобождението на българския народ от турска власт и духовното прочистване от надмощието на гръцкото духовенство. Ето защо Ив. Шишманов счита за връх на българското национално и културно Възраждане възобновяването на самостоятелната църква, което става на Великден 1860 г.³

Така че, Ив. Шишманов стига до извода, че в България епохата на Възраждането продължава от 1762 г., когато отец Паисий написва „История славянобългарска” до 1860 г., когато е даден тласък за провъзгласяването на автономността на българската църква и борбите на българите за освобождение от турско робство.

Паралел между западноевропейското и българското Възраждане ученият прокарва в едноименната сравнителна студия “Западноевропейското и българското Възраждане” (1928).

Времето на Ренесанса в Италия, както вече бе отбелязано, обхваща периода от XIV до XVI в. За съжаление, западноевропейското Възраждане започва тогава, когато последните покорени балкански народи попадат под властта на османските завоеватели. Корифеите на италианския Ренесанс – Петрарка и Бокачо, са съвременници на последните български царе – Иван Александър, Иван Шишман и на патриарх Евтимий [Шишманов, И. 1969 в, с. 164]. По времето, когато Торквато Тасо пише „Освободеният Йерусалим”, М. Сервантес – “Дон Кихот”, У. Шекспир – “Хамлет” и “Крал Лир”, а забележителният художник Рафасело създава “Сикстинската Мадона”, Микеланджело – “Страшният съд”, Леонардо да Винчи – “Тайната вечеря”, в България техните съвременници, полуграмотни монаси, са единствените представители на интелигенцията, които преписват жития на светци и изписват икони. От всички балкански страни, както отбелязва Ив. Шишманов, най-много провъзврява на Гърция, която заради благоприятното географско разположение и поради икономическите връзки, усеща непосредственото влияние на Италия. С посредничеството на самата Гърция Ренесансът по-късно отчасти оказва влияние и на българското Възраждане [Шишманов, И. 1969 в, с. 174]. Освен това, Ив. Шишманов счита Ренесанса за един от най-големите социално-икономически феномени. Неговите типични характеристики повлияват положително на общественото и икономическото устройство на Средновековието и на икономическото засилване на Италия. От своя страна България като феодална държава не само през XII в., а дори до превземането ѝ от Османската империя в края на XIV в., не разполага с такова притежаващо самосъзнание гражданско съсловие, каквото има Италия, а по-късно и други европейски страни: Франция, Англия и Германия. В Западна Европа епохата на Ренесанса е пряко

² Датата на написването на този труд е неизвестна, тъй като той е открит в архивите на Ив. Шишманов след неговата смърт и за пръв път е публикуван през 1930 г. в сборника “България 1000 години (927 – 1927)”.

³ Впоследствие, на 28 февруари 1870 г., е провъзгласена автономията на българската църква.

свързана с големите промени в социално-икономическите отношения. Европейските страни преживяват разцвет на литературата, културата, изкуството и науката, какъвто, по думите на Ив. Шишманов, им помага да разкъсат веригите на Средновековието [Шишманов, И. 1969 в, с. 169].

Италианските хуманисти се считали за наследници на древните римляни. Те прославят римските императори и поети и пишат своите творби на латински език. Обаче отец Паисий в „История славяно-българска” отбелязва, че „в миналото сред всички славяни българският народ е бил най-прославен. Той първи е имал царе, патриарси и първи е приел християнството.” [Шишманов, И. 1969 в, с. 170].

Така, в тези изследвания Ив. Шишманов прокарва някои паралели между българското и западноевропейското Възраждане и определя като обща характерна черта – величието на Римската империя и славното минало на България, но прави извода, че идентификацията на българското национално Възраждане с класическия западноевропейски Ренесанс е недопустимо.

В студията „Паисий и неговата епоха. Мисли върху генезиса на новобългарското Възраждане” (1914) Ив. Шишманов разказва за социалните и историческите условия, в които живее монахът Паисий, като ги сравнява със западноевропейските по същото време. Ученият отбелязва факторите, които в една или друга степен повлияват на пробуждането на гражданското съзнание на българите и на засилването на тяхната жажда за независимост.

В края на XVIII – началото на XIX в. в България се създава благоприятна атмосфера за формиране на т. нар. хайдушки дружини, които действат против потисниците и подтикват хората към борба за свобода. Ив. Шишманов счита, че отец Паисий е един от главните вдъхновители на българското Възраждане, но в същото време подчертава, че не отделните личности определят историята, а еволюцията на историческите събития води до появата на личностите, които по-късно дават главния тласък за развитието на събитията [Шишманов, И. 1969 б, с. 152 – 153]. Ученият достига до извода, че българското Възраждане е дело на цялото общество, а не само на отец Паисий, въпреки че и при италианския Ренесанс има такъв период, при който ключово значение има личностният фактор – там инициативата принадлежи на Петрарка.

Ив. Шишманов прокарва аналог между отец Паисий и Жан-Жак Русо и техните творби – „История славянобългарска” и „Емил, или за възпитанието” – в неголямото сравнително изследване „1762. Паисий и Русо”. Двете творби се появяват през 1762 г., двете личности са реформатори на своите родини. Жан-Жак Русо се стреми да промени педагогическите възгледи в епохата на Просвещението във Франция, като заменя постулата за насилието с принципите на свободата и естеството на образованието. Той проповядва образование пропито с морал, хуманност, добронамереност и благоприличие. Във времето на националното и културното Възраждане в България отец Паисий става реформатор на националното осъзнаване на българите чрез образование и обединение на българската нация на основата на насърчаване на родната реч и култура. Преимуществено място в педагогическите планове на Ив. Шишманов заема трактатът „Емил, или за възпитанието”, а при образователните планове – „История славянобългарска” [Шишманов, И. 1890, с. 353 – 354]. Учените изразяват интересно гледище за това изследване на Ив. Шишманов като „културно-историческа метафора”, която се оказва начало на сравнителното мислене [Кржиж, В. 2007, с. 38]. Приема се, че в своите трудове Ив. Шишманов дава първата в българското литературознание оценка на личността на отец Паисий и разглежда неговата дейност в общоевропейски контекст.

Сред трудовете на Ив. Шишманов си заслужава да отделим студията „Значение и заслуги на братя Миладинови” (1912), посветена на българските фолклористи Димитър и Константин Миладинови.

Статията „Значение и заслуги на братя Миладинови” излиза по повод 50-годишнината от смъртта на забележителните фолклористи, в нея авторът дава висока оценка на тяхната изследователска и популяризаторска дейност. „Техният сборник, – според убеждението на Ив. Шишманов, – свидетелства за високото ниво на духовността на българите.” [Шишманов, И. 1969 г, с. 499] В анотацията на статията Ив. Шишманов отбелязва, че тя е донякъде голяма монография за живота и дейността на братя Миладинови, като авторът има намерение да я публикува в „Сборник на Българската академия на науките”. Обаче, по неизвестни причини, този труд на учения така и не е отпечатан.

В статията Ив. Шишманов отбелязва големите заслуги на братя Миладинови за развитието на българската култура, като справедливо ги назовава най-големите народни просветители от времето на националното Възраждане. Ученият изяснява причините, които дават правото на братя Миладинови

да бъдат определени като култови фигури. На първо място, те са видни представители на епохата на Възраждането, нареждат се в първите редици на борците за освобождение на България. За нея братята отдават своя живот – умират в страшни мъки в затвора. На второ място, те не ограничават своята дейност зад стените на училищната стая (и двамата са учители по гръцки език – Г. Б.), а пропагандират сред народа идеи за освобождение. На трето място, чрез своя сборник с народни песни Миладинови подпомагат подобряване на отношението към българската народна поезия и признаването на македонските българи [Шишманов, И. 1969 г, с. 503 – 504].

По-късно Ив. Шишманов публикува допълнение към статията под името „От отрова ли умряха братя Миладинови?“ Доколкото в тогавашната преса се изострят споровете за причините за смъртта на видните фолклористи, Ив. Шишманов привежда доказателства, като използва свидетелствата на техните съвременници – Р. Жинзифов, Др. Цанков и др., и прави извода, че братя Миладинови умират от тиф, а не от отрова [Шишманов, И. 1912, с. 2].

Според нас, в сравнителен план интерес представлява изследването на Ив. Шишманов под името „Кога се начева новобългарската литература?“ Известно е, че в България за дълго време е общоприето твърдението, че новобългарската литература се заражда във времето на националното и културно Възраждане. Разглеждайки този въпрос, Ив. Шишманов изяснява, че началото на новоиталианската литература следва да се свърже с дейността на Петрарка през XIV в. или с появата на първата италианска поетическа школа [Шишманов, И. 1927/1928, с. 97]. В български контекст предшественици на творчеството на отец Паисий са дамаскините и Ив. Шишманов смята, че историята на новобългарската литература води началото си от дамаскинската литература, ако не се вземе под внимание издаването на „Абагар“ – първата печатна книга на български език, издадена през 1651 г. в Рим от българския католически епископ Филип Станиславов. Дамаскините са сборници с религиозно и поучително съдържание, написани на разговорен език. Дамаскинската литература се появява в България в началото на XVII в. В началото тези сборници се превеждат от гръцки език, а след това разпространение получават оригинални български сборници. От XVIII в. в дамаскините се изразяват социални мотиви. Дамаскините изпълняват задача, важна и за автора на „История славянобългарска“ – укрепват християнския дух и засилват православната вяра на българина.

По такъв начин, по убеждението на Ив. Шишманов, новобългарската литература е с 200 години по-стара от литературата на отец Паисий. Тя води началото си от края на XVII в., от дамаскините. Отец Паисий се образова от западноевропейските дамаскини, а негов непосредствен учител е йеромонахът от Рилския манастир, един от най-видните български литератори от края на XVII в., Йосиф Брадати.

Както счита Ив. Шишманов, дамаскинската литература е необходимо да се изследва дълбоко, което би могло да бъде благодарна задача за историка на литературата и езика [Шишманов, И. 1927/1928, с. 100].

Според нас, обаче, най-важното, което прави Ив. Шишманов в студията за новобългарската литература, е да акцентира на националното съзнание на най-талантливия предшественик на отец Паисий – Й. Брадати, а също така да наблегне на значенето на неговата дейност за развитието на новобългарската култура и за самия отец Паисий, което обогатява езика на дамаскините с нови разнообразни художествено-стилови средства.

Анализираните трудове на Ив. Шишманов дават възможност да се разбере неговото мнение за решителните и противоречиви проблеми на онова време, които ученият обичайно разглежда в общославянски и европейски културен контекст. Може да приемем, че със сравнителните изследвания на тема българско национално Възраждане Ив. Шишманов обогатява тогавашната българска литература, а значимостта на тези студии и изследвания не е изгубила актуалност в съвременното литературознание.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Арнаулов, М. 1969 – М. Арнаулов. Иван Д. Шишманов. Личност, дело, идеи. – В: Дела и завети на бележити българи. София: Изд-во на националния съвет на Отечествения фронт, 1969, 413 – 451. [M. Arnaudov. Ivan D. Shishmanov. Lichnost, delo, idei. – V: Dela i zaveti na belezhitni balgari. Sofiya: Izd-vo na natzionalniya savet na Otechestveniya front, 1969, 413 – 451.]

Арнаулов, М. 2006 – М. Арнаулов. Научната дейност на проф. Ив. Д. Шишманов. – В: Да бъдем европейци и все пак българи. Иван Шишманов в оценката на съвременниците си (спомени, отзиви, материали). Под ред. на проф. Р. Радкова, С. Пинтев, Ц. Величкова. София: Карина – Мариана Тодорова, 2006, 18 – 31. [M. Arnaudov. Nauchnata dejnost na prof. Iv. D. Shishmanov. – V: Da badem evropejtz i vse pak balgari. Ivan Shishmanov v otzhenkata na savremennitzite si (spomeni, otzivi, material). Pod red. na prof. R. Radkova, S. Pintev, Tz. Velichkova]. Sofiya: Karina – Mariana Todorova, 2006, 18 – 31.]

Кржиж, В. 2007 – Владимир Кржиж. Renaissance – Възраждане: калка и културни контексти. – В: Иван Д. Шишманов – наука и политика. Шишманови четения. Кн. 3. Под ред. на Р. Дамянова, С. Бояджиева, Н. Капралова и др. София: Карина – Мариана Тодорова, 2007, 37 – 44. [Vladimir Krzhizh. Renaissance – Vazrazhdane: kalka i kulturni konteksti. – V: Ivan D. Shishmanov – nauka i politika. Shishmanovi cheteniya. Kn. 3. Pod red. na R. Damyanova, S. Boyadzhiyeva, N. Kapralova i dr. Sofiya: Karina – Mariana Todorova, 2007, 37 – 44.]

Чорний, В. 2000 – Володимир Чорний. Болгарське національне Відродження: хронологічні рамки і періодизація. – Проблеми слов'язнавства, 2000, Вип. 51, 84 – 91. [Volodimir Chorniy. Bolgars'ke natzional'ne Vidrozhennya: hronologichni ramki i periodizatziya. – Problemi slov'yanoznavstva, 2000, Vip. 51, 84 – 91.]

Шишманов, И. 1890 – Иван Шишманов. 1762. Паисий и Русо. – Денница, 1890, Кн. 7 – 8, 353 – 354. [Ivan Shishmanov. 1762. Paisij i Ruso. – Dennitza, 1890, Kn. 7 – 8, 353 – 354.]

Шишманов, И. 1912 – Иван Шишманов. От отрова ли умряха братя Миладинови? – Ден, 1912, 7 февруари, 1 – 2. [Ivan Shishmanov. Ot otrova li umryaha bratya Miladinovi? – Den, 1912, 7 fevruari, 1 – 2.]

Шишманов, И. 1927/1928 – Иван Шишманов. Кога се начева новобългарската литература? – Родна реч, 1927/1928, кн. 3, 97 – 100. [Ivan Shishmanov. Koga se nacheva novobalgarskata literatura? – Rodna rech, 1927/1928, kn. 3, 97 – 100.]

Шишманов, И. 1969 а – Иван Шишманов. Увод в историята на Българското възраждане. – В: Иван Шишманов. Студии. Рецензии. Спомени. Писма. Под ред. на Г. Димов. София: Български писател, 1969, 54 – 137. [Ivan Shishmanov. Uvod v istoriyata na Balgarskoto vazrazhdane. – V: Ivan Shishmanov. Studii. Retenzii. Spomeni. Pisma. Pod red. na G. Dimov. Sofiya: Balgarski pisatel, 1969, 54 – 137.]

Шишманов, И. 1969 б – Иван Шишманов. Паисий и неговата епоха. Мисли върху генезиса на новобългарското Възраждане. – В: Иван Шишманов. Студии. Рецензии. Спомени. Писма. Под ред. на Г. Димов. София: Български писател, 1969, 138 – 161. [Ivan Shishmanov. Paisij i negovata epoxa. Misli varxu genezisa na novobalgarskoto Vazrazhdane. – V: Ivan Shishmanov. Studii. Retenzii. Spomeni. Pisma. Pod red. na G. Dimov. Sofiya: Balgarski pisatel, 1969, 138 – 161.]

Шишманов, И. 1969 в – Иван Шишманов. Западноевропейското и Българското Възраждане. – В: Иван Шишманов. Студии. Рецензии. Спомени. Писма. Под ред. на Г. Димов. София: Български писател, 1969, 162 – 175. [Ivan Shishmanov. Zapadnoevropejskoto i Balgarskoto Vazrazhdane. – V: Ivan Shishmanov. Studii. Retenzii. Spomeni. Pisma. Pod red. na G. Dimov. Sofiya: Balgarski pisatel, 1969, 162 – 175.]

Шишманов, И. 1969 г – Иван Шишманов. Значение и заслуги на братя Миладинови. – В: Иван Шишманов. Студии. Рецензии. Спомени. Писма. Под ред. на Г. Димов. София: Български писател, 1969, 499 – 536. [Ivan Shishmanov. Znachenie i zaslugi na bratya Miladinovi. – V: Ivan Shishmanov. Studii. Retenzii. Spomeni. Pisma. Pod red. na G. Dimov. Sofiya: Balgarski pisatel, 1969, 499 – 536.]